

Ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk
Instytut Historii
Wydział Nauk Historycznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
WARSZAWA

Warszawa, 8 sierpnia 2026 r.

RECENZJA

ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR. RAFAŁA KŁYSA

Wykształcenie uniwersyteckie prałatów i kanoników kapituły katedralnej w Płocku w okresie średniowiecza, napisanej pod kierunkiem dr hab. Leszka Zygniera, prof. PANS w Ciechanowie

W Polsce średniowiecznej, oprócz pochodzenia społecznego, posiadanego majątku i więzów rodzinnych – wykształcenie uniwersyteckie było jednym z czynników decydujących o awansie urzędniczo-kościelnym. Do wieku XV nie było żadnych rozporządzeń dotyczących wymogu posiadania wykształcenia uniwersyteckiego jako warunku otrzymania prebendy bądź urzędu. Jedynie statuty legata Gentilisa z 1309 roku wskazywały na korzyści, jakie mogą płynąć z wykształcenia dla duchowieństwa.

Recenzowana praca doktorska należy do dość popularnego obecnie nurtu badań nad pozycją i oddziaływaniem duchowieństwa w średniowieczu, wśród których szczególne miejsce posiadali przedstawiciele kapituł czy to katedralnych czy kolegiackich. W oparciu o zachowane źródła, Autor rozprawy poddał naukowej refleksji następujące zagadnienia:

- Uniwersytety średniowieczne jako ośrodki formacji intelektualnej duchowieństwa
- Dzieje i organizacja kapituły katedralnej w Płocku w średniowieczu
- Studia i kariery uniwersyteckie prałatów do końca XV w.
- Studia i kariery uniwersyteckie kanoników do końca XV w.
- W służbie kościoła, książąt i kultury

W sumie otrzymaliśmy syntetyzujące opracowanie, poświęcone elicie umysłowej diecezji płockiej – a za taką uchodzili przedstawiciele kapituły katedralnej, jej pozycji i oddziaływania w średniowieczu.

1. Metodologia

Rozprawa ma charakter problemowy. Liczy łącznie 158 strony tekstu wraz z wykazem tabel i streszczeniem. Składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii, spisu treści oraz wykazu skrótów. We wstępie Autor określił cel, uzasadnił potrzebę opracowania zagadnienia, scharakteryzował literaturę przedmiotu, wskazał na materiał źródłowy – będący niejako fundamentem rozprawy. Wstęp zawiera również strukturę pracy i jej uzasadnienie. Bibliografia składa się z dwóch części: źródła i opracowania - w części źródła zostały wyszczególnione – źródła archiwalne oraz drukowane. Bezpośrednią bazę rozprawy stanowią archiwalia zebrane w: Archiwum Diecezjalnym w Płocku oraz Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. W sumie Autor przeprowadził kwerendę w dwóch jednostkach archiwalnych. Źródła archiwalne i drukowane zostały uzupełnione literaturą pomocniczą dawną i najnowszą.

W pełni rozumiem zabiegi Autora polegające na skoncentrowaniu swojej uwagi tylko na gremium kapitulnym w Płocku, choć dla pełności obrazu można byłoby pokusić się o wskazanie w jakich – poza płocką – kapitułach katedralnych, posiadali prebendy prałaci i kanonicy. Podam dla przykładu, że choćby Paweł Giżycki po ukończonych studiach na uniwersytecie w Pradze (1419 uzyskał stopień bakałarza sztuk wyzwolonych), 1 XI 1424 r. otrzymał prowizję na scholasterię krakowską. Po raz pierwszy z tym tytułem wystąpił na dokumencie biskupa Zbigniewa Oleśnickiego i kapituły krakowskiej z 12 V 1435 roku. Jako scholastyk świadczył na dokumentach biskupa Oleśnickiego, wystawionych w Krakowie 6 II 1427 i 11 V 1428 roku. W rok później, 13 V 1429, scholastyk krakowski i kanonik gnieźnieński Paweł Giżycki wydzierżawił dwa puste siedliska przy ulicy Poselskiej w Krakowie, zwane „Boży Grób”, puszkarzowi Janowi Freudentalowi i jego żonie Barbarze. Zaświadcza o tym dokument wydany tego dnia przez biskupa Oleśnickiego. Będąc scholastykiem w kapitule katedralnej krakowskiej, Paweł przejawiał dużo aktywności, przez co przyczynił się do rozwoju szkoły zamkowej, która jemu jako scholastykowi podlegała.

W związku z powyższym pragnę podkreślić, że zabrakło w pracy całościowego zestawienia prebend jakie otrzymywali prałaci i kanonicy płocki w innych kapitułach po ukończeniu studiów uniwersyteckich. Oczywiście, nie oczekuję od pracy omówienia pełnej ich działalności zewnętrznej, bo to znacznie poszerzyłoby dotychczasowej jej ramy i wypełniałoby znamiona opracowania monograficznego, poświęconego gremium kapitulnemu, jego pozycji i działalności.

Zwłaszcza w odniesieniu do rozdziału ostatniego pracy można by uzupełnić bibliografię przykładowo o artykuły prof. Jolanty M. Marszalskiej, *Książka rękopiśmienna i drukowana w środowisku kościelnym plockim. Stan badań*, w: *Mazowsze w retrospektywie badawczej. Dynastia, instytucje, społeczeństwo*, red. Waldemar Graczyk, Jolanta M. Marszalska, Bartłomiej Dźwigala, Kraków 2016, s. 109-122; Jolanta M. Marszalska, *A polemical handwritten manuscript in the milieu of the Płock cathedral at the time of the Hussite disputes*, „Saeculum Christianum”, 2/2019, s. 50-60; Jolanta M. Marszalska, *Polonica in the book collection of Piotr Dunin Wolski (1531 – 1590) senator and Bishop of Płock*, “Saeculum Christianum”, nr 27/2020, s. 17 -29; Jolanta M. Marszalska, *Zaginione piętnastowieczne księgi ze zbiorów sufragana plockiego Piotra Lubarta (ok. 1470 -1530)*, „Res Historica”, 55/2023, s. 181 – 190 a zwłaszcza o wydaną niedawno publikację przygotowaną wspólnie z ks. Waldemarem Graczykiem, w dużej mierze oddającą pozycję umysłową kapituły katedralnej plockiej w okresie średniowiecza pt. *The lost collection of Incunabula of the Seminary Library in Płock*, Warszawa 2023, a także Waldemara Graczyka np. *Książka XV-wieczna w obecnym zasobie biblioteki WSD w Płocku*, „Saeculum Christianum”, 22/2015; lub *Akademicy z Mazowsza na uczelniach europejskich w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Wolność. Wieczne wyzwanie*, red. Bartosz Rydliński, Sławomir Sowiński, Radosław Zenderowski, Wydawnictwo Naukowe UKSW 2018.

Konstrukcja pracy jest przejrzysta. Począwszy od omówienia zagadnień związanych z rozwojem sieci uniwersyteckiej w Europie Autor przeszedł do zagadnień stricte związanych z tytułem pracy tj. przybliżenia dziejów instytucji kościelnej jaką była kapituła katedralna w Płocku, a następnie do omówienia zagadnień związanych z omówieniem wykształcenia uniwersyteckiego gremium kapitulnego z podziałem na prałatów i kanoników, by zwieńczyć pracę naszkicowaniem aspektu ich aktywności przede wszystkim na lokalnej płaszczyźnie mazowieckiej.

2. Formalna strona rozprawy

Styl narracji jest logiczny i przystępny. Zasugerowałbym aby wykaz skrótów umieścić zaraz po spisie treści a nie po wstępie, bowiem wyszczególnione skróty powinny odnosić się do całego korpusu pracy - również do wstępu. Niezręcznością rozprawy jest umiejscowienie osobnego punktu w rozdziale pierwszym, poświęconego odnowieniu Uniwersytetu w Krakowie, po omówieniu zagadnienia związanego z powstaniem uniwersytetu w Wiedniu, zamiast w punkcie w którym Autor omawia okoliczności powstania Uniwersytetu w Krakowie.

Mam zastrzeżenia co do formy zapisu w Bibliografii, dołączonej na końcu pracy a zwłaszcza w części Źródła archiwalne. Wymienione *Acta Episcopalia*, t. 2. – posiadają swoją sygnaturę w umiejscowieniu archiwalnym. Tam gdzie zespół nie posiada ustalonej sygnatury (Akta kapituły plockiej z lat 1438-1445 odpisane przez ks. Władysława Mąkowskiego; Kodeks norbertański - odpis ks. Władysława Mąkowskiego) – zapisujemy zwyczajnie – bez sygnatury. Zresztą błędnie Autor napisał: Kodeks norbertański – powinno być Kodeks norbertanek. Odnosi się on do klasztoru sióstr norbertanek, jaki do początku XIX wieku znajdował się w Płocku, po czym siostry zostały przeniesione do Czerwińska w miejsce skasowanego klasztoru kanoników regularnych.

Dalej, nazwy: Zbiór dokumentów pergaminowych i Dokumenty pergaminowe, odnosi się do nazwy zespołu archiwalnego w zasobie danego Archiwum. Autor pracy powinien wypisać z jakich dokumentów korzystał i podać ich sygnatury lub numery używane w danej jednostce. W wykazie źródeł drukowanych brak jest wyszczególnienia stron wydrukowanych dokumentów, opublikowanych w wydawnictwie np. *Calendarium Plocense*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] Monumenta Poloniae Historica, t. 5, Lwów 1888, s. ?; *Mors et miracula beati Veneri episcopi Plocensis, auctore Iohanne, decano Plocensi*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] Monumenta Poloniae Historica, t. 4, Lwów 1884, s.? Analogicznie i w części Bibliografii zawierającej publikacje samoistne, artykuły w czasopismach lub wydawnictwach zbiorowych lub hasła słownikowe bądź encyklopedyczne – brak jest pełnego opisu bibliograficznego np. w przypadku przywoływanych tomów PSB i niektórych wydawnictw zbiorowych, brak jest reaktora nie mówiąc o stronach na których dany artykuł został umieszczony.

Wyżej wymienione uchybienia świadczą o tym, iż praca przed ostatecznym wydrukiem nie została poddana gruntownej korekcie redakcyjnej. Od strony poprawności językowo-stylistycznej, praca została napisana dobrze, płynność stylu, logiczny wywód sprawia, że tekst czyta się dobrze.

Merytoryczna ocena rozprawy

Jak już zaznaczono rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, w których Autor starał się przedstawić wyniki przeprowadzonej kwerendy. We wstępie Autor zaznaczył, że celem pracy jest zebranie wszystkich wiadomości źródłowych na temat wykształcenia uniwersyteckiego plockich prałatów i kanoników do końca XV wieku oraz dokonanie w oparciu o nie ogólnej oceny poziomu wykształcenia gremium kapitulnego. Rozdział pierwszy (s. 14-44) Autor zatytułował: Uniwersytety średniowieczne jako ośrodki formacji intelektualnej

duchowieństwa. Scharakteryzował najstarsze uniwersytety europejskie (Bolonia, Padwa, Rzym) a także Wiedeń, Praga i rodzimy Kraków, opisując okoliczności ich powstania, strukturę organizacyjną, program kształcenia. Warto dodać, że podstawowymi formami kształcenia na średniowiecznych uniwersytetach był: wykład – polegający na skrupulatnym komentowaniu przeznaczonych do danego wydziału uniwersyteckiego dzieł. Wykształciły się zasadnicze postacie komentarza: glosa – marginalna, interlinearna. Na bazie prac komentatorskich ukształtowały się w średniowieczu inne gatunki literatury naukowej: *summa*, *tractatus*; dysputa – miała na celu dialektyczne dochodzenie do prawdy, dokonywane na wzór rozprawy sądowej; kazanie – uwewnętrznienie poznanych prawd. Na poszczególnych wydziałach uniwersytetu średniowiecznego komentowane były traktaty, postrzegane jako uznane autorytety w danej materii. I tak: Na wydziale Filozofii (*artes liberales*), studiowane były i komentowane przede wszystkim dzieła Arystotelesa, Platona, Boecjusza, Cyserona, Horacego, Wergiliusza; ze średniowiecznych: Jana de Sacrobosco, Piotra Hiszpana, Wilhelma z Owernii, Alkendię, Awerroesa, Awicenny, Rogera Bacona; na wydziale teologii, komentowano przede wszystkim Biblię a od połowy XIII w. także *Quattour libri Sententiarum* Piotra Lombarda, Mikołaja z Liry, Tomasza z Akwinu a z polskich: Mateusz z Krakowa, Benedykt Hesse, Jakub z Paradyża; na wydziale medycznym – bazę do studiów stanowiły dzieła wybitnych greckich i rzymskich lekarzy starożytnych: Hipokratesa, Soranusa, Pliniusza, Galena a także średniowiecznych lekarzy islamskich zwłaszcza Awicenny i Awerroesa; na wydziałach prawa wykładano i studiowano prawo rzymskie oraz prawo kościelne. Podstawę pracy komentatorskiej i dydaktycznej w zakresie prawa kościelnego stanowiły: Dekret Gracjana, Dekrety Grzegorza IX, a w zakresie prawa rzymskiego: *Corpus iuris civilis*.

W moim przekonaniu Autor pracy zamiast omawiać pokrótce najważniejsze uniwersytety, powinien bardziej skupić się na omówieniu specyfiki nauczania uniwersyteckiego w średniowieczu i jego znaczeniu. Generalnie jednak rozdział zawiera sporą dawkę wiedzy o wybranych uniwersytetach średniowiecznych, ich specyfice, przybliżając nazwiska uznanych autorytetów (mistrzów).

W rozdziale drugim (s. 45-61) Doktorant omówił zarys dziejów i organizacji kapituły katedralnej płockiej do końca XV wieku. Rozdział ten powstał w oparciu o literaturę przedmiotu. Do opisania struktury organizacyjnej kapituły, urzędów kapitulnych, godności, kanonii, ich uposażenia, wykorzystał liczącą już niespełna pół wieku i najlepszą w dorobku historiograficznym, poświęconym kapitule katedralnej płockiej, pracę ks. Wojciecha Góralskiego, *Kapituła katedralna w Płocku XII-XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*, Płock 1979. Autor do analizy postawionego w tytule rozdziału problemu,

zastosował klasyczny schemat polegający na opisie okoliczności powstania kapituły katedralnej, omówił jej skład w rozwoju historycznym, koncentrując się obowiązkach wynikających z pełnienia danej godności (archidiakon, kustosz, kantor, scholastyk itd.). Nie pominął mechanizmu obsady zawakowanych godności oraz analizy funkcjonowania szkoły katedralnej. Uzupełnieniem przeglądu bibliograficznego zagadnienia szkoły katedralnej płockiej jest artykuł Patrycji Herod, *Skryptorium katedralne płockie do XIV wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 99/2013, s. 29-42 (tam też najnowsza literatura przedmiotu).

Rozdział trzeci nosi tytuł Studia i kariery uniwersyteckie prałatów płockich do końca XV wieku (s. 62-82). W tym rozdziale Doktorant zestawiał tabelarycznie uczelnie, gdzie studiowali płoccy prałaci, jakie i z czego uzyskiwali stopnie akademickie (dokonał rozdzielenia na wiek XIV i XV), wyszczególniając też pochodzenie akademików a także więcej niż jedną uczelnię na której studiowali. Rozdział czwarty Doktorant poświęcił omówieniu Karier uniwersyteckich płockich kanoników (s. 83-104). Uzupełnił te dane o uzyskane przez nich kanonie w kapitule, które jak i inne beneficja (parafie) były zazwyczaj podstawą utrzymania się podczas studiów. Rozdział ten jest interesującym zestawieniem w oparciu o literaturę przedmiotu duchownych, którzy związani byli z Mazowszem a ściślej mówiąc z diecezją płocką, poprzez karierą akademicką, różną protekcję otrzymywali beneficja w płockiej kapitule katedralnej np. Jakuba z Zalesia kanonik gnieźnieński i płocki – studiujący prawo i teologię czy Mikołaj Czepiel, pochodzący z Poznania, posiadał beneficja w wielu kapitułach w tym płockiej. I wreszcie rozdział piąty został poświęcony omówieniu zaangażowania płockich kanoników w służbie Kościoła, książąt i kultury (s. 105-131). Interesujące są też w tym rozdziale tabelaryczne zestawienia prebendariuszy kapituły katedralnej płockiej wraz z wykazaniem okresu posiadania prebendy. Zestawienie to odnosi się do archidiakonów płockich, archidiakonów dobrzyńskich, archidiakonów pułtuskich, scholastyków czy administratorów diecezji płockiej *sede vacante* w XV wieku. Również za wartościowy fragment pracy należy uznać omówienie szczegółowego wątku polityki personalnej wybranych biskupów w XV wieku w kontekście powierzania urzędów i godności w kapitule duchownym, legitymującym się uzyskaniem stopnia akademickiego. Można z całą pewnością powiedzieć, że w ten sposób ci biskupi budowali nie tylko sprawne, urzędnicze zaplecze, wspierające ich w skutecznym zarządzie powierzoną im diecezją, ale tworzyli swoiście rozumianą elitę kościelną, w różny sposób i różnym stopniu oddziaływującą na szeregi duchownych diecezji płockiej. Zresztą wątek udziału duchownych w zarządzie diecezją rozwinął Doktorant w oddzielnym fragmencie pracy, w którym dokonał zestawienia dla wieku XIV i XV oficjałów i wikariuszy generalnych – najbliższych współpracowników biskupów, uwzględniając czas sprawowania przez nich urzędu, jak i

miejsce oraz czas uzyskanego stopnia akademickiego. Można było napisać więcej w tej części pracy np. o udzielanej zgodzie przez kapitułę katedralną, choćby w przypadku alienacji przez biskupa majątku albo tworzeniu kapituł kolegiackich. Klasycznym tego przykładem są zabiegi biskupa Pawła Giżyckiego o uzyskanie zgody na erygowanie w Pułtuskach kapituły kolegiackiej.

Chyba najslabszą częścią tego rozdziału jest fragment poświęcony omówieniu kulturotwórczej roli plockiego środowiska katedralnego. Autor uczynił to bardzo lakonicznie w oparciu o wybraną literaturę przedmiotu. Tymczasem zagadnienie to jest już dość dobrze rozpoznane w polskiej historiografii (przykładowe opracowania przytoczyłem na początku recenzji). Doktorant mógłby pokusić się o pogłębioną analizę kulturowej pozycji plockiego środowiska kościelnego przez pryzmat księgi rękopiśmiennej czy drukowanej w drugiej połowie XV wieku, omawiając znacznie głębiej jakie traktaty czy inkunabuły trafiały do plockiego środowiska kościelnego, kto był ich autorem, jak treść owych ksiąg można osadzić w ówczesnej myśli teologiczno-prawniczej Europy.

Uważna lektura rozprawy doktorskiej mgr Rafała Kłysa upoważnia mnie do stwierdzenia, że Doktorant analizując postawiony przez siebie problem badawczy dotyczący *wykształcenia uniwersyteckiego prałatów i kanoników kapituły katedralnej w Płocku w okresie średniowiecza* zrealizował swój cel. Po uważnej lekturze rozprawy pozytywnie oceniam jej treść. Recenzowana praca lepiej lub w wielu miejscach słabiej syntetyzuje naszą wiedzę na określony w tytule temat. Jej niewątpliwym walorem są tabelaryczne zestawienia, które są wynikiem żmudnych kwerend źródłowych. Nie mam uwag co do redakcji tekstu. Autor w zadowalającym stopniu posiadał umiejętność pracy z niełatwymi zresztą do analizy, źródłami średniowiecznymi.

Reasumując stwierdzam, że przedstawiona do recenzji praca mgr Rafała Kłysa spełnia wymogi stawiane przed pracami doktorskimi i dlatego wnioskuję o dopuszczenie jej Autora do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

ks. prof. dr hab. Waldemar Graczyk